

BURDUR İLAHİYAT DERGİSİ

Burdur Theology Journal

(Aralık / December 2024) Sayı 9 | e-ISSN: 2980-2407

Oryantalist Tarih Yazımının Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi Üzerindeki Etkileri -Bâbürlülerin Gerilemesi Özelinde-

The Impacts of Orientalist Historiography on Sayyid Ahmad Khān and the Aligarh Movement -Specific to the Decline of the Bâbürids

Salih KALKAN

<https://orcid.org/0000-0003-4797-3355>

salikhalkan@gmail.com

Bağımsız Araştırmacı |

Dr., İslam Mezhepleri Tarihi, Kayseri, Türkiye

Dr., Independent Researcher, Department of History of Islamic Sects, Kayseri, Türkiye

Atıf | Cites As

Kalkan, Salih “Oryantalist Tarih Yazımının Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi Üzerindeki Etkileri - Bâbürlülerin Gerilemesi Özelinde-” *Burdur İlahiyat Dergisi* 9 (Aralık 2024), 119-140.

<https://doi.org/10.59932/burdurilahiyat.1569466>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 17 Ekim/October 2024
Kabul Tarihi/Accepted	: 28 Ekim/October 2024
Yayın Tarihi/Published	: 31 Aralık/December 2024

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Salih KALKAN.

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Impacts of Orientalist Historiography on Sayyid Ahmad Khān and the Aligarh Movement -Specific to the Decline of the Bābūrīds

Abstract

The Bābūrīds, who ruled over the Indian subcontinent from 1526 to 1858, were a Turkish-Islamic state that continuously expanded their domain since their foundation. Under the reign of Aurangzeb 'Ālamgīr (d. 1707), the Bābūrīds became the most powerful political entity in the region. However, following Aurangzeb's death, the empire rapidly lost influence and, within fifty years, was forced to share its authority with the British, who were conducting colonial activities in the area. Despite the concurrent and interconnected processes of the Bābūrīds' decline and British colonial expansion in India, British Orientalists during the colonial period portrayed the decline of the Bābūrīds as an internal matter, unrelated to British interventions. They presented the British colonial administration as saviors rescuing a decaying civilization. This Orientalist perspective positioned the Bābūrīds' decline in the eighteenth century while limiting British colonialism to the nineteenth century. This viewpoint had a formative influence on the developing local historiography regarding this subject. As a reflection of this influence, both Hindu nationalists and Indian Muslims, despite approaching the matter from different perspectives, largely treated the process through a one-sided lens focused on the Bābūrīds, aligning with the approaches of British Orientalists. Among Indian Muslims, the Aligarh Movement and its first leader, Sayyid Aḥmad Khān (d. 1898), played a prominent role in shaping this approach and the development of local historiography. It is evident that Sayyid Aḥmad Khān's views on the historical process in general, and on the Bābūrīds in particular, were strongly influenced by the framework drawn by British Orientalists. In the post-colonial period following World War II, new perspectives on the decline of the Bābūrīds emerged within local historiography, particularly focusing on economic motives from a Marxist perspective. These new approaches were mainly voiced by historians associated with the Aligarh Movement. However, it is notable that these approaches, like their predecessors, remained largely aligned with the Orientalist framework by focusing solely on the Bābūrīds. From this vantage point, it can be posited that the unilateral conduct of the Bābūrīds' decline process contributed to the British colonialism having a 'constructive' rather than a 'destructive' vision in the region, due to the manner in which it was conducted. Consequently, this study examines the influence of the colonial historical narrative constructed by the British for imperialist purposes on the shaping of local literature, with a particular focus on the Bābūrīds, while highlighting the Orientalist impact on the Aligarh Movement's interpretations of the historical process in the Indian subcontinent.

Keywords: History of Islamic Sects, Orientalism, Aligarh Movement, Bābūrīds, Syed Ahmad Khan.

Oryantalist Tarih Yazımının Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi Üzerindeki Etkileri -Bābürlülerin Gerilemesi Özelinde-

Öz

Bābürlüler, 1526-1858 yılları arasında Hindistan coğrafyasında hüküm sürmüş bir Türk-İslam Devletidir. Kuruluşundan itibaren tahakküm alanını daima genişleten Bābürlüler, Evrengzib Ālemgīr (ö. 1707) döneminde Alt Kıta'nın en kudretli siyasi teşekkülü haline geldi. Fakat Evrengzib'in vefatı ile birlikte söz konusu siyasal yapı son derece hızlı bir şekilde irtifa kaybına uğrayarak sahip olduğu otoriteyi sadece elli sene içerisinde, bölgede sömürgecilik faaliyetlerinde bulunan İngilizlerle paylaşmak zorunda kaldı. Hindistan'da, Bābürlülerin gerilemesi ve İngiliz sömürgeciliğinin yayılması eşzamanlı ve birbirleriyle irtibatlı süreçler olmasına rağmen sömürge döneminde yürütülen tarihsel çalışmalarda İngiliz oryantalistler Bābürlülerin gerilemesini, İngiliz müdahalelerinden bağımsız bir iç mesele olarak sunarlar. Bunun üzerine inşa edilen İngiliz sömürge idaresini ise çürüten bir medeniyeti kurtaran güçler olarak tasvir ederler. Oryantalist bir perspektif ile ele alınan Bābürlülerin gerilemesi böylece on sekizinci yüzyıla oturtulurken, İngiliz sömürgeciliği ise on dokuzuncu yüzyıl ile tahdit edilir. Bu bakış açısının mezkûr konu ile ilgili gelişen yerli tarih yazımı üzerinde biçimlendirici bir etkiye sahip olduğu görülür. Bu etkinin bir tezahürü mahiyetinde hem Hindu ulusalçılar, hem de Hintli Müslümanlar farklı perspektiften konuya yaklaşmakta olsalar dahi genel itibarıyla süreci İngiliz oryantalistlerin yaklaşımlarına uygun olacak şekilde Bābürlüler üzerinden tek taraflı olarak yürütmektedirler. Hintli Müslümanlar arasında ilgili yaklaşımın ve yerli tarih yazımının şekillenmesinde çağdaş İslami akımlardan Aligarh Hareketinin ve bu hareketin ilk temsilcisi Seyyid Ahmed Han'ın (ö. 1898) ismi ön plana çıkar. Seyyid Ahmed Han'ın genel itibarıyla tarihsel sürece bakışında ve Bābürlüler özelinde yaklaşımlarının üzerinde İngiliz oryantalistlerin çizdikleri çerçevenin iz düşümlerinin olduğu rahatlıkla müşahade edilir. İkinci dünya savaşı sonrası post-kolonyal dönem itibarıyla Alt Kıta'da yerli tarih yazımı açısından Bābürlülerin gerilemesine ilişkin yeni bakış açılarının literatüre kazandırılmış olması söz konusudur. Marksist bir perspektifle ekonomik saikleri daha çok ön plana çıkararak bu yeni yaklaşımların, Aligarh Hareketi mensubu tarihçiler tarafından daha çok dillendirildiği ifade edilebilir. Fakat bu yaklaşımların da genel olarak süreci sadece Bābürlüler üzerinden yürüterek oryantalist çerçeve ile uyum içerisinde olması dikkat çeker. Tarihsel sürece ilişkin bu perspektifte Bābürlülerin gerilemesine ilişkin sürecin tek taraflı yürütülmüş olmasının, İngiliz sömürgeciliğinin zihinlerde "yıkıcı" olmaktan ziyade "yapıcı" bir tasavvura sahip olmasına katkı sunmakta olduğu savunulabilir. Nitekim hâlihazırdaki bu çalışma; Hindistan'da kolonyal dönemde İngilizler tarafından emperyalist kaygılarla üretilen tarihsel inşanın yerli literatürün biçimlenmesine olan etkisine

Oryantalist Tarih Yazımının Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi Üzerindeki Etkileri -
Bâbürlülerin Gerilemesi Özelinde-

Bâbürlüler özelinde odaklanırken, Alt Kıta’da modernist dini düşüncenin temsilcisi olan Aligarh Hareketi’nin tarihsel sürece ilişkin yaklaşımları üzerindeki oryantalist etkiye işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Oryantalizm, Bâbürlüler, Aligarh Hareketi, Seyyid Ahmed Han.

Giriş

Bâbürlüler, Hindistan’da¹ tarihsel süreçte teşekkül etmiş olan en kudretli siyasi yapılardandır. 1526 yılında kurulduğu tarihten itibaren siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel açıdan sürekli gelişim gösteren Bâbürlüler, 1707 yılında vefat eden Evrengzîb Âlemgîr döneminde Alt Kıta’nın neredeyse tamamında nüfuz sahibiydi. Araştırmacılar, Evrengzîb’in vefat ettiği dönemde Bâbürlülerin Avrupa’dan daha büyük coğrafya ve nüfusu idare ettiği ve Batı Avrupa’nın en zengin ülkesi kabul edilen Fransa’dan on kat daha fazla ekonomik güce sahip olduğuna dikkat çekerler.² Fakat Evrengzîb’in vefatına müteakip sadece yarım asırlık süre, Bâbürlü idaresinin her şeyini kaybettiği bir zaman dilimi olarak belirir. Nihayetinde 1757 yılında Plassey Savaşı’nda İngilizlere mağlup olan Bâbürlülerin otoritesi hızla erirken buna mukabil İngiliz hegemonyasının Hindistan’ın tamamına tedricen yayıldığı müşahade edilir.³ Bâbürlülerin gerilemesi ile İngiliz emperyalizminin bölgede genişlemesinin bölgede eş zamanlı gelişmeler olması nedeniyle her iki gelişmenin birbiri ile irtibatlı olarak kritik edilmesi, tarihi realite açısından daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Fakat bu hususta gelişen literatürde hâkim yaklaşımın konuya sadece Bâbürlüler merkezinde odaklandığı görülür.

Kolonyal dönemde İngiliz oryantalistlerce şekillendirilen bu anlatıda Bâbürlülerin gerileme süreci genel olarak zorba veya basiretsiz idareciler, liyakatsiz devlet erkânı, şiddete dayalı dini uygulamalar, yozlaşmış toplumsal yapı gibi Bâbürlü Sarayı ve Hintli Müslüman toplum merkezinde iç dinamikler üzerinden okunarak, İngilizlerin emperyal politikalarından bağımsız bir şekilde ele alınmaktadır.⁴ Bu yaklaşımdan mülhem olarak Bâbürlülerin gerilemesi zamansal olarak on sekizinci yüzyıla konumlandırılırken, İngiliz sömürgeciliği ise daha sonraki bir zaman dilimine, yani on dokuzuncu yüzyıla ikame edilmektedir. Kurgulanan bu tarihsel tefrik, bir anlamda bizatihi yapısında mündemiç olan şartlar nedeniyle çökmüş olan bir medeniyeti yeniden imar etme görevinin İngilizlere tevdi edildiği bir muhtevaya sahiptir. Böylece İngilizlerin uyguladıkları sömürgecilik kapsamında anlam kazanması gereken politikalar, “beyaz adamın yükü”⁵ mahiyetinde “medenileştirme” projesine te’vil edilmiş olmaktadır.

Bâbürlü idaresinin gerilemesi hususunda oryantalistlerin emperyal hedeflerle şekillendirdikleri yaklaşımların, gerek Hinduların gerekse Alt Kıta Müslümanlarının algılarına nüfuz ederek yerel tarih yazımına tesir etmiş olduğu görülür. Nitekim ilgili literatürde

¹ 1947’ye kadar Hindistan coğrafyası, günümüzde Hindistan Devleti’nin siyasi sınırlarının ötesinde Alt Kıta’nın tamamını kapsayacak bir anlam çerçevesine sahipti. Nitekim günümüzde Pakistan, Bangladeş ve Hindistan gibi siyasi teşekküller tarafından temsil edilen bu coğrafyanın devasa bir yarım adadan müteşekkil olması nedeniyle Alt Kıta (Sub-Continent) olarak isimlendirildiği ifade edilir. Bkz. Sırrı Erinç, “Hindistan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 18/69.

² Fernand Grenard, *Asya’nın Yükselişi Ve Düşüşü*, çev. Orhan Yüksel (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1992), 121; Audrey Truschke, “Hindu Milliyetçilerin Günah Keçisi: İftiraya Uğramış Bir Bâbürlü Sultanı Evrengzîb Âlemgîr”, çev. Mahmut Cihat İzgi, *Derin Tarih Özel Sayı 20* (Ocak 2022), 5.

³ Hindistan’da İngiliz hâkimiyetinin başlangıcının genel olarak 1757 olarak kabul edildiği aktarılır. Willem van Schendel, *A History of Bangladesh* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 49.

⁴ The Editors of Encyclopaedia, “Decline of Mughal Dynasty”, *Encyclopedia Britannica* (23 Eylül 2020).

⁵ Batı Avrupalılarca geliştirilen bu bakış açısının Hindistan’a refere edilerek on dokuzuncu yüzyılın sonunda “The White Man’s Burden” ismiyle bir şiirde ilk kez zikredildiği bilinmektedir. Rudyard Kipling, “The White Man’s Burden”, *The Kipling Society* (2021).

Bābürlülerin gerilemesine ilişkin süreç genel olarak tek taraflı bir şekilde iç dinamikler üzerinden yürütülerek İngiliz idaresi bunun üzerine konumlandırılmaktadır. Bu noktada Hintli Müslümanlar arasında modernist dini düşüncenin ilk temsilcisi olan Sir Seyyid Ahmed Han'ın bu konu özelindeki fikirlerinin İngiliz oryantalistlerle oldukça benzer olması dikkat çeker. Çağdaş İslami akımlardan Aligarh Hareketi, Seyyid Ahmed Han'ın dini, siyasi ve eğitimci kimliği etrafında teşekkül etmiş bir oluşumdur. Seyyid Ahmed Han sonrası Seyyid Mahmud gibi bu hareketin önde gelen isimlerinin de tarihsel algılarında Bābürlülere ilişkin tasavvurun oryantalistlerin çizdikleri çerçeveden mühlhem olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci dünya savaşı sonrası post-kolonyal dönemde Bābürlülerin gerilemesine ilişkin yeni yaklaşımların ortaya çıkmış olduğu görülür. Söz konusu bu yaklaşımlarda ülke sınırları içerisinde baş gösteren ekonomik sorunlar daha fazla vurgulanmaktadır. Bu araştırmacılar her ne kadar ekonomik problemleri gündeme taşımış olsalar bile mezkûr sorunları sömürgecilik faaliyetlerinden ziyade Bābürlü yönetimi ile irtibatlandırmaktadırlar. Ekonomik saikleri ön plana çıkaran yeni yaklaşımların başını çektiği gruplardan birisi, Seyyid Ahmed Han'ın ilk temsilciliğini yaptığı Aligarh Hareketi tarihçileridir. Bu hareket mensuplarının Bābürlüler ile ilgili görüşlerinde genel olarak Seyyid Ahmed Han'dan kendilerine tevarüs eden perspektifi sürdürdükleri ve süreci tek taraflı bir şekilde Bābürlüler üzerinden yürüttükleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda oryantalistler tarafından emperyal hedeflerle kurgulanan Hindistan tarihi, bir taraftan ilgili literatürün şekillenmesine tesir ederken diğer taraftan Seyyid Ahmed Han'ın ve Aligarh mensuplarının Bābürlüler ile ilgili algılarına nüfuz etmektedir.

Araştırmamızın sınırlılıkları bağlamında, Bābürlülerin gerileme sürecine ilişkin literatürde yer alan iddiaların, reddedilmesi veya onaylanması gibi bir amaca matuf olmadığını belirtmek isteriz. Bu nedenle araştırmamıza konu edilen kaynaklarda zikredilen ve Bābürlülere refere edilen iddiaların, yaşanan gerileme süreci ile irtibatının tartışılması, bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır. Nitekim araştırmamız açısından ilgili literatüre ilişkin sorunsal olarak değerlendirilen husus, kolonyal dönemde oryantalistler tarafından üretilen ve sonraki dönemde oryantalist perspektifin hinterlandında gelişen çalışmalarda, sürecin tek taraflı bir şekilde Bābürlülerle irtibatlı olarak ele alınıp İngiliz sömürgeciliğinin bunun dışında tutulmuş olmasıdır.

Aktarılan bu bilgiler ışığında hâlihazırdaki bu çalışma; öncelikle Hindistan'da kolonyal dönemde İngiliz oryantalistler tarafından geliştirilen tarih yazımının arka planındaki emperyal hedeflere, "*fikir-hadise irtibatı*" metodolojisi bağlamında dikkat çekmeye çalışmaktadır. Bunun yanında söz konusu tarihsel inşanın, çağdaş İslami akımlardan Seyyid Ahmed Han'ın bânisi olduğu Aligarh Hareketinin konu hakkındaki görüşlerine ve tarih yazımına olan yansımalarına odaklanmaktadır. Böylelikle kolonyal dönemde oryantalistler tarafından kurgulanan Batı merkezîliğine refere olunan tarihsel inşanın, modern dönemde Müslümanların tarih algısı üzerindeki iz düşümlerine işaret edilmeye çalışılmaktadır. Bir diğer hususta ise Bābürlülerin gerilemesine ilişkin yerli literatürdeki boşluğa dikkat çekilerek, sürecin tek taraflı iç dinamikler üzerinden yürütülmesi yerine İngiliz emperyalizminin faaliyetleri ile birlikte ele alınacak yeni çalışmalara olan ihtiyacın vurgulanması amaçlanmaktadır. Bu hedefler bağlamında öncelikle tarihsel arka planı ana hatlarıyla çerçevelemek, akabinde ise konu hakkında gelişen yaklaşımları bunun üzerine konumlandırmak maksadın hâsıl olması açısından daha isabetli olacaktır.

1. Tarihsel Arka Plan

Hint Alt Kıtası tarih boyunca çok sayıda farklı gücün egemenliği altında yaşamış bir coğrafyadır. Bölgenin uygun iklimsel ve coğrafi şartları ile kadim geleneklere ev sahipliği yapıyor oluşu, bölgede çok sayıda siyasi teşekkülün kurulmasını tetikleyen başat unsurlardandır. Hz. İsa'dan önce çeşitli güçlerin siyasi mücadele sahası olan Alt Kıta'nın, bu tarihten itibaren iki büyük siyasi kırılma yaşadığı ifade edilebilir. Bunlardan ilki, bölgede sekiz asırdan fazla bir süre etkisini hissettiren Türk-İslam devletlerinin faaliyetleri iken diğeri ise on altıncı yüzyılın başlarından itibaren tedrici olarak Hindistan'ın Batı Avrupalı güçlerce sömürgeleştirilmesidir.

İslamiyet, bi'setin hemen akabinde Arap tüccarlarla Hindistan'a taşınmış olmakla birlikte, sekizinci yüzyılın başlarında Muhammed b. Kāsım es-Sekafî (ö. 715) komutasında gönderilen fatihler eliyle Alt Kıta'nın Sind Bölgesi'nde Emeviler Dönemi'nde meskûn hale gelebildi.⁶ On birinci yüzyılın başlarında Gazneli Sultan Mahmud'un (ö. 1030) meşhur on yedi seferi ile Alt Kıta'nın içlerine doğru başlayan Türk-İslam akınları, Gurlu hanedanlığının etkili olduğu dönemde artarak devam etti.⁷ İlk Türk-İslam akınlarının Alt Kıta'nın içlerinde devamlı bir iskân planının olmamasına rağmen sonraki girişimler için sağlam bir dayanak noktası oluşturduğu görülür. Bu durum 1206 yılında Delhi Türk Sultanlığı ile köklü bir değişime uğrayarak ilk kez Alt Kıta'nın içlerine doğru daimî bir yerleşime dönüştü. Delhi merkezli bu devlet yapılanması yaklaşık üç asır boyunca Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinden gelen ve büyük çoğunluğu Türk olan hanedanlıklar tarafından idare olundu.⁸ 1526 yılına kadar devam eden bu sürece yine bir Türk-İslam Devleti olan Bâbürlüler yeni bir halka ekledi.

Bâbürlüler, Emir Timur'un (ö. 1405) torunu Bâbür Şâh (ö. 1530) tarafından 1526 yılında Pânîpet Savaşı'nın akabinde kuruldu.⁹ Bâbür Şâh ve oğlu Hümâyun (ö. 1556) dönemlerinde Agra-Delhi Bölgesi'ndeki varlığını tahkim eden Bâbürlü Devleti, üçüncü sultanı Celâlüddîn Ekber Şâh (ö. 1605) Dönemi'nde ise Alt Kıta'nın kuzey bölgelerinin tamamını kontrol altına almayı başardı. Ekber Şâh döneminde siyasi ve bürokratik teşekkülün hemen hemen tamamlandığı düşünülmektedir.¹⁰ Bu süreçten itibaren tahakküm alanını Alt Kıta'nın diğer bölgelerine doğru genişleten Bâbürlü Devleti, Şah Cihan (ö. 1658) ve Evrengzîb Âlemgîr (ö. 1707) gibi sultanlar elinde büyük bir siyasi organizasyona dönüştü. Hatta "Altın Çağ" olarak nitelenen Şah Cihan Devri¹¹ akabinde yönetimi devralan Evrengzîb idaresinde Bâbürlüler, Hindistan karasında tarih boyunca bir devletin ulaşabileceği en büyük sınırlara ulaşmayı başaran ilk siyasi teşekkül oldu.¹² Dârü'lislâmın sınırlarının Alt Kıta'nın neredeyse tamamına yayılmasında ve bölgenin İslamlaşmasında Bâbürlülerin hatırı sayılır bir etkisi olduğu bilinmektedir. Nitekim Alt Kıta'da asırlar boyu devam eden Türk-İslam hâkimiyetinin Hindistan'ın tarihine vurduğu mührün

⁶ Ahmed b. Yahyâ Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 496.

⁷ Abdülkâdir b. Mülûkşâh el-Bedâünî, *A History of India Muntakhabu-t-tawarikh(Müntehabü't-tevârih Târîh-i Bedâ'ünî)*, çev. George S. A. Ranking (New Delhi: Atlantic Publishers, 1990), 1/64-87.

⁸ Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluşu, gelişmesi ve dağılması hakkında geniş malumat için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1946), 1/269-467.

⁹ Zahirüddîn Muhammed Bâbür, *Bâbürnâme*, çev. Arat Reşit Rahmeti (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1970), 3/435-440.

¹⁰ Vincent Arthur Smith, *Akbar the Great Mogul, 1542-1605* (Oxford, Clarendon Press, 1917), 354-355; Ahmet Aydın, *Yavana İslam Medeniyetinin Büyük Havzası: Hint* (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2021), 175-176.

¹¹ Azmi Özcan, "Şah Cihan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 38/252.

¹² Audrey Truschke, *Aurangzeb The Man and The Myth* (Newyork: Penguin Books, 2017), 1.

günümüze tevarüs eden yansımaları, bölgenin soyut ve somut kültürel bakiyesinde net bir şekilde müşahede edilir.¹³

Bâbürlüler ile ilgili araştırmamız bağlamında dikkat çeken husus -daha önceden işaret edildiği üzere- gücünün zirvesindeyken 1707 yılında Evrengzîb'in vefatına müteakiben devletin baş döndürücü bir hızla dağılma sürecine girmesidir. Sadece yarım asırlık bir sürede o zamana kadar elde edilen neredeyse tüm birikimini kaybeden Bâbürlüler, 1757 Plassey Savaşı sonrası sahip oldukları otoriteyi tedricen İngiliz sömürge idaresine pay etmek durumunda kalmıştır. Şüphesiz Avrupa Kıtası'ndan daha büyük bir coğrafya ve insan nüfusunu idare eden Bâbürlülerin, son derece hızlı bir şekilde irtifa kaybetmiş olması, Hindistan'a yönelik Batılı istilalardan bağımsız ele alınabilecek bir gelişme değildir. Bu bağlamda bölgeye yönelik sömürgeci güçlerin işgalleri, tarihsel arka plana ilişkin ikinci kırılmaya işaret eder.¹⁴

On altıncı yüzyılın başlarında Vasco de Gama (ö. 1524) önderliğinde Portekizliler ile başlayan ve akabinde diğer Batı Avrupalı güçlerin de katılımıyla genişleyerek devam eden Batılı istilalara, on yedinci yüzyılın başında İngilizler dâhil oldu. Bizzat İngiltere Kraliçesinin beratı ile 1601 yılında kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (*British East Indian Company*)¹⁵ marifetiyle bu tarihten itibaren hassas bir siyaset ve diplomasi takip eden İngilizler, süreç içerisinde Hindistan coğrafyasındaki diğer sömürgecileri saf dışı bırakmayı başardı. Bunun yanında Alt Kıta'nın en güçlü devleti olan Bâbürlülerin zayıflatılmasıyla açılan sahaya yayılan İngilizler, izledikleri çeşitli stratejiler ile yerel idarelerin ve nihayetinde 1858 yılında Bâbürlüler'in varlıklarına resmen son vererek Hindistan'ın tek hâkimi oldu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere Kraliçesi'nin toprağı kabul edilen Hindistan, 1947 yılındaki bağımsızlık mücadelesine kadar *British India* veya *British Raj* terkipleriyle tanımlandı.¹⁶

¹³ Bölgede kurulan Türk ve İslam devletleri hakkında detaylı malumat için bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi*, 1946; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948), 2/1-570; Ayrıca Türk-İslam Medeniyetinin Alt Kıta'nın soyut ve somut kültürüne ilişkin tesiri için bkz. Aydın, *Yavana*; Cemil Kutlutürk, *Hint Düşüncesinde İslam Algısı* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2019).

¹⁴ Tarih boyunca Hindistan coğrafyasına yönelik çok sayıda işgal girişimi olsa da on altıncı yüzyılın başlarından itibaren Batı Avrupalılarca başlatılan girişimi diğerlerinden ayırt eden en önemli unsur, Batı Avrupalı güçlerin Alt Kıta'da gerek ticari ve siyasi gerekse dini ve kültürel yerleşik tecrübelerin tamamı ile bir çatışma zemini üretmek onları ötekileştirmesi ve kendi menfaatleri doğrultusunda yeniden yapılandırma gayretinde olmasıdır. Bu durum çalışmamız bağlamında sömürgeciliği diğerlerinden ayırt etmemize neden olan unsurlardandır. Alt Kıta'da Müslümanların tahakkümünün sekiz asırdan fazla sürmüş olmasına rağmen Hinduizm'in kıyas kabul etmeyecek kadar bölgede yaygınlığını muhafaza etmiş olması ise Türk-İslam Medeniyetinin "öteki" ile kurduğu ilişkinin çatışma ve yok etme üzerinden kurmadığının ve sömürgeci bir mahiyete sahip olmadığını göstermektedir.

¹⁵ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, günümüzdeki çok uluslu şirketlerin öncüsü olarak betimlenebilir. Bkz. Gamze Mercan vd., "Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye: Küresel Asgari Kurumlar Vergisi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 5/Özel Sayı (17 Aralık 2023), 113; Ancak söz konusu bu Şirket bir takım nitelikleri sayesinde günümüzdeki çok uluslu şirketlerden farklılaşır. Nitekim İngiliz Doğu Hindistan Şirketi; "Bu ticari müessesese, bir kaç milyonluk bir yıllık kârı yöneten, altmış bin kişilik bir orduyu emrinden bulunduran ve milyonların hayatı üzerinde tasarrufu olan politik bir model haline gelmişti" şeklinde tanımlanır. Bkz. Michael Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam / Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri*, çev. Mehtap Çakır (İstanbul: Matbu, 2015), 156.

¹⁶ Alt Kıta'nın sömürgeleştirilme süreci ile ilgili bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950), 3/56 vd.; Pakistan History Boards, *A Short History of Hind-Pakistan*, ed. Mahmud Husain (Karachi: Pakistan Historical Society, 1955), 299 vd.; Ayrıca söz konusu sürecin siyasi, askeri ve kültürel yansımalarına ilişkin tarafımızca hazırlanmış doktora çalışmasına da müracaat edilebilir. Bkz. Salih Kalkan, *Oryantalizm ve Sömürgecilik Bağlamında Modernist Dini Düşüncenin Teşekkülü - Hindistan'da Sir Seyyid Ahmed Han Örneği* - (Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024), 108-152.

Oryantalist Tarih Yazımının Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi Üzerindeki Etkileri -
Bâbürlülerin Gerilemesi Özelinde-

Hindistan’da sömürgecilik faaliyetleri on altıncı yüzyıl itibarıyla başlamış olsa da İngilizlerin sürece dâhil olması ile birlikte sömürgeciliğin farklı biçimlerinin Alt Kıta’ya taşınmış olduğu görülür. Buna göre önceleri ticari zeminde başlayan sömürgecilik çalışmaları ilk bir buçuk asırlık süreçte genel olarak bu kimliği muhafaza ederken, bunun akabindeki gelişmeler ise sömürgeciliğin siyasi ve askeri emperyal hedefleri de bünyesinde barındıran bir faaliyet sahasına dönüştüğünü göstermektedir. 1757 yılında gerçekleşen Plassey Savaşı neticesinde Alt Kıta’nın doğu yakasında bulunan Bengal Bölgesi’nin resmi olarak kontrolünün Doğu Hindistan Şirketi’ne geçmesinden sonra İngilizler, Alt Kıta’nın diğer bölgelerine doğru askeri ve siyasi sınırlarını tedricen genişlettiler.¹⁷ Ticari, siyasi ve askeri olarak İngiliz hegemonyası altına giren bölgelerde kalıcılığın sağlanması adına sömürgeciliğin yeni bir biçimine geçildiği anlaşılmaktadır. Zihinsel sömürü olarak da tariflenebilecek olan bu sürece katkı sunan faaliyetlerden birisi, Hindistan tarihine ilişkin oryantalistlerin yürüttükleri çalışmalarıdır.¹⁸ Nitekim İngiliz Doğu Hindistan Şirketi bünyesinde on sekizinci yüzyılın son çeyreğinde faaliyet gösteren İngiliz oryantalistlerin ilk olarak Alt Kıta’nın tarihine ilişkin çalışmalara yönelmiş olmaları bu durumun göstergelerindedir.¹⁹ İngiliz oryantalistinin babası olarak telakki edilen ve 1783 yılında Yüksek Mahkeme Hâkimi olarak Bengal Bölgesi’ne getirilen²⁰ Sir Willam Jones (ö. 1794) öncülüğünde organize edilen tarihsel çalışmalara daha sonraları birçok oryantalist isim katıldı. Bu oryantalistler arasında James Mill (ö. 1836), Sir Henry Miers Elliot (ö. 1853), Mountstuart Elphinstone (ö. 1859), John Stuart Mill (ö. 1873), Sir William Wilson Hunter (ö. 1900) ve Vincent Arthur Smith (ö.1920) gibi isimler tarih yazımı ile ön plana çıkmaktadır.²¹ Bu isimler tarafından Alt Kıta’nın tarihsel sürecine yönelik üretilen metinlerde, “*Mughal Empire*” terkiibi ile betimlenen Bâbürlülerin ve onların gerileme sürecinin özel bir konum elde ettiği anlaşılmaktadır.²²

¹⁷ Taha İsmet Özel, *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2021), 254; Seyyid Ahmed Han, Hindistan tacının İngilizlere bu savaş neticesinde geçtiğini düşünmektedir. Bkz. Seyyid Ahmed Han, *The Causes of the Indian Revolt*, çev. His Two European Friends (Benares: Medical Hall Press, 1873), 6.

¹⁸ Truschke “*Tarihi, modern düşüncelerimizi yansıtabilecek boş bir sayfa olarak kullanmak veya geçmişi bugünün ihtiyaçları doğrultusunda sil baştan yeniden inşa etmek tarih yazımındaki en uç noktalar*.” diyerek İngiliz oryantalistler tarafından emperyalist maksatla kurgulanan tarihsel sürece atıfta bulunur. Bkz. Truschke, “Hindu Milliyetçilerin Günah Keçisi: İftiraya Uğramış Bir Bâbürlü Sultanı Evrengzib Âlemgir”, 9.

¹⁹ İngiliz oryantalistlerin çalışmaları ilk olarak 1773-1785 yılları arasında Bengal Bölgesi’nde Sömürgeci Sorumlu Genel Vali sıfatı ile görev yapan Warren Hastings’in (ö. 1818) kültür politikaları ile irtibatlandırılır. David Kopf, *British Orientalism and the Bengal Renaissance: The Dynamics of Indian Modernization, 1773-1835* (Calcutta: K. L. Mukhopadhyay, 1969), 13-21; Patrick Turnbull, *Warren Hastings* (New English Library, 1975), 51; Kana Tomizawa, “Sympathy and Prejudice: Late Eighteenth-Century British ‘Orientalists’ and Their Ambiguous Attitudes towards India”, *Slavic Research Center, Hokkaido University, Comparative Studies on Regional Powers* 3/13 (2013), 130; Hastings aynı zamanda İngiliz sömürge sisteminin bürokratik alt yapısını oluşturan bir kimse olarak değerlendirilir. Bkz. “Warren Hastings, Maker of British India(1935)”, *Journal of The Royal Central Asian Society* 22/3 (1935), 476-480; Kalkan, *Oryantalizm ve Sömürgecilik Bağlamında Modernist Dini Düşüncenin Teşekkülü - Hindistan’da Sir Seyyid Ahmed Han Örneği -*, 122-124.

²⁰ A. J. Arberry, *British Orientalists* (London: William Collins, 1943), 30; Yücel Bulut, “Hindistan’da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, *İstanbul University Journal of Sociology* 3/6 (10 Şubat 2012), 97.

²¹ Manan Ahmed Asif, “How the British Convinced Hindus That Muslims Were Despots and Religious Invaders”, *Scroll.In* (16 Eylül 2017).

²² Söz konusu oryantalistlerin bu konuda kaleme aldıkları çalışmalar için bkz. James Mill, *The History of British India* (London: J. Madden, 1858); Mountstuart Elphinstone, *The History of India* (London: London: J. Murray, ts.); W.W. Hunter, *The Indian Musalmans* (London: Trübner and Company, 1876); William Wilson Hunter, *A History of British India* (London, Newyork and Bombay: Longmans, Green, and Co., 1900); Vincent Arthur Smith, *The Oxford History of India, From the Earliest Times to the end of 1911* (Oxford: Oxford at The Clarendon Press, 1923).

İngiliz hegemonyasından önce Alt Kıta'nın uzun bir süre Türk-İslam medeniyetinin hinterlandında yer almış olmasının, İngiliz tarihçiliğinin hedefine bu yapıyı koymasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Demografik yapı itibarıyla heterojen olan Hindistan toplumunda, Hinduizm inancına mensup olanların Müslümanlardan uzaklaştırılarak İngiliz idaresine yakınlaştırılma çabası, söz konusu yaklaşımların Türk-İslam medeniyetine odaklanmasının en önemli etkenlerinden birisi olarak karşımıza çıkar. Seyyid Ahmed Han'ın yakın dostu ve dönemin müşahitlerinden olan Altaf Hüseyin Hâlî, İngiliz oryantalistlerin Hint tarihine ilişkin geliştirdikleri yaklaşımların, Hinduları Müslümanlardan nefret ettirdiğini belirtir.²³ Söz gelimi İngilizlerin idaresine geçmesinin akabinde Bengal Bölgesi'nde yaşayan Bankim Chandra Chatterjee isimli yazar, Hindu ulusalcılığının simge isimlerinden birisidir. Chatterjee'nin, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında yazdığı *Anandamath* isimli romanı İngiliz oryantalistlerin yaklaşımlarının yerli literatüre olan etkisini gösteren ilk kaynaklardan kabul edilebilir. Haddizatında söz konusu romanında Chatterjee, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin sömürge politikaları karşısında isyan eden Hinduların hikâyesini konu edinmiş olsa da, Bengal'deki Müslüman Bâbürlü idaresinin üzerinde daha fazla durur ve bu süreci karanlık ve baskıcı bir dönem olarak resmeder. Nitekim romanı İngilizceye kazandıran Nares Chandra da çalışmanın önsözünde, yazarın İslam düşmanlığını öncelediğini fakat bunun o dönemde İngiliz oryantalistler tarafından oluşturulan Müslüman imajı ile ilgili bir durum olduğunu ifade etmektedir.²⁴

Sonuç olarak tarihsel arka plan bağlamında İngilizlerin Hindistan'da varlık göstermelerinden itibaren emperyal hedeflerinin önündeki en büyük engel olarak, ülkenin en güçlü siyasi organizasyonu olan Bâbürlü Devletin görmüş oldukları belirtilebilir. Nitekim 1686 yılında İngilizler tarafından girişilen başarısız bir askeri kalkışmadan²⁵ sonra neredeyse üççeyrek asır (1757 yılında kadar) bir daha doğrudan Bâbürlüler ile mücadele etmedikleri görülmektedir. Bu bağlamda İngiltere'nin Alt Kıta özelindeki emperyal beklentisinin hayat bulması için gerekli olan tek şeyin Bâbürlülerin gerilemesi olduğu anlaşılmaktadır. Alt Kıta'nın en güçlü siyasi organizasyonu olan Bâbürlülerin güçlerinin en zirvesinde oldukları dönemde İngiliz emperyal beklentilerini karşılayacak şekilde hızla gerilemesi ilginç bir gelişmedir. Fakat bu gelişmeden daha ilginç olan husus ise Bâbürlülerin gerilemesine ilişkin oryantalistler tarafından üretilen tarihsel yaklaşıma göre genel olarak bölgede hegemonyasını genişleten İngilizlerin bu sürece dâhil edilmemiş olmasıdır.

2. Oryantalist Yaklaşımlar ve Literatüre Etkisi

İngilizlerin Alt Kıta'daki siyasi mevcudiyetlerinin henüz başındayken tarihsel çalışmalara yoğunlaşmış olmaları ilk etapta, yeni tanışılan bir medeniyetin tanınması gibi akademik ve kültürel bir merak ile ilişkilendirilebilir. Fakat ilgili çalışmaların ortaya koydukları yaklaşımlar üzerinden bir analiz yapılması gerekirse; Hint tarihine ilişkin oryantalist çalışmalara, akademik saiklerden ziyade emperyal hedeflerin yön tayin etmiş olması daha muhtemeldir. Nitekim bu çalışmaların kahir ekseriyetinde İngilizlerden önceki yönetimlerin menfî yönleri ön plana çıkarılarak İngiliz sömürge idaresinin meşru bir çerçeveye kavuşmasına odaklanılmıştır.

²³ Altâf Husseyin Hâlî, *Hayat-i-Javed: A Biographical Account of Sir Sayyid*, çev. K.H Qadiri - David J. Matthews (Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delhi, 2009), 99-100.

²⁴ Bankim Chandra Chatterjee, *The Abbey Of Bliss (Anandamath)*, çev. Nares Chandra (Calcutta: T.C. Dass at The Cherry Press and Padmini Mohan Neogi, ts.), iX-Xi.

²⁵ Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 3/160.

Bir başka ifadeyle; söz konusu çalışmalarla Hindistan'ın tarihsel süreci oryantalistler tarafından yeniden inşa edilerek, İngilizlerden önceki idarecilerin son derece olumsuz bir imaja sahip olmalarına çalışılmaktadır. Böylelikle İngilizlerin, Hindistan'ı işgal eden bir güç olarak değil, Alt Kıta'yı "zalim" idarecilerden temizleyen bir kurtarıcı olarak algılanmasına zemin hazırlanmış olmaktadır.²⁶ Daha önceden işaret edildiği üzere bu yaklaşımlarda rakip olarak değerlendirilen Bâbürlü idaresine özel bir ihtimam gösterilmiştir.

Oryantalist yaklaşımda veya onların tahakkümü altında gelişen ilgili literatürde Bâbürlülerin gerileme dönemi genel olarak ya doğrudan düşüşü gösterecek şekilde “*fall of*” kavramıyla ya da kademeli düşüşü ifade edecek şekilde “*decline*” kavramı ile tanımlanır.²⁷ Fakat araştırmalarda hangi kavram tercih edilirse edilsin Bâbürlülerin yıkılması genellikle tek taraflı olarak iç dinamikler üzerinden kurgulanan bir süreç ile ele alınır. Aynı zamanda bu süreç özellikle Bâbürlülerin en kudretli sultanı Evrengzîb'in uygulamalarının bir sonucu mahiyetinde değerlendirilir. Bu çalışmalarda genellikle içsel nedenlerle yıkılmış olan bir idareyi imar görevinin İngilizlere tahsis edilmesi söz konusudur.

Söz gelimi Alt Kıta'da teşekkül eden İngiliz sömürge idaresi tarafından istihdam edilen oryantalistlerden James Mill, 1817 yılında kaleme aldığı *The History of British India* isimli çalışmasında İngilizlerin bölgeyi kontrol etmesinden önce Hindistan'ın çoğunlukla zalim idareciler ve despotlar tarafından yönetildiğini iddia etmektedir. Bâbürlü idaresinin uygulamalarını onların dinleri ile irtibatlandıran Mill'in çalışmasının büyük bir bölümünde İslam inancının “*geri bir medeniyet*” olduğunu ispatlamaya çalışması dikkat çeker.²⁸ Böylece İngilizlerin bir işgalci olarak algılanmasından ziyade “*medeniyetin*” taşıyıcıları olarak görülmesini yeğlediği rahatlıkla anlaşılabilir. Yine aynı dönemde İngilizler adına bölgede görev yapan Mountstuart Elphinstone ise 1841 yılında ilk baskısını yaptığı *The History of India* isimli çalışmasında, Müslümanların (Bâbürlülerin) “zalim” bir yönetim olmasının yıkılmalarına neden olduğuna ve Alt Kıta'nın kurtarılması noktasında İngiliz idaresinin müdahalesinin meşruiyet taşıdığına yönelik argümanlar sunar. Onun bu yaklaşımı özellikle Sultan Evrengzîb'in konu edildiği bölümlerde ön plana çıkar. Elphinstone'a göre Evrengzîb'e hayran olan Müslüman tarihçiler bile onu başarılı bir hükümdar olarak yansıtmakta zorlanmaktadır. Nitekim Evrengzîb başarılı bir hükümdar olmasının aksine Hindulara yönelik “*zulüm*” içeren politikaları nedeniyle Bâbürlülerin sonunu getiren en önemli etkenlerden birisi olarak görülür.²⁹

Hindistan tarihine yönelik oryantalist bakış açısının en önemli temsilcilerinden kabul edilen³⁰ Vincent Arthur Smith, Bâbürlülerin çökme nedenlerini, Asya toplumlarının karakteristik

²⁶ Asif, “How the British Convinced Hindus That Muslims Were Despots and Religious Invaders” (16 Eylül 2017); Manan Ahmed Asif tarafından kaleme alınan gazete makalesinin Türkçesi için ayrıca bkz. Mahmut Cihat İzgi, “Bugünün Tartışmasına Dünden Bakmak”, *Gzt* (02 Nisan 2024).

²⁷ Sarkar Jadunath, *Fall of The Mughal Empire* (Madras, Bombay, Calcutta, New Delhi: Orient Longman LTD., 1971), 1/Söz konusu bakış açısına sahip bazı çalışmalar için bkz.; M. N. Pearson, “Symposium: Decline of The Mughal Empire”, *The Journal of Asian Studies* 35/2 (1976), 221-235; Irfan Habib, “The Agrarian Causes of the Fall of the Mughal Empire”, *The Decline of The Mughal Empire* (New Delhi: Oxford University Press, 2014); Dr. Neeraj Kant, “A Study on Decline and Fall of the Mughal Empire”, *International Journal of Research* 4/14 (2017), 5559-5562; Karen Leonard, “The ‘Great Firm’ Theory of the Decline of the Mughal Empire”, *The Decline of The Mughal Empire* (New Delhi: Oxford University Press, 2014); Satish Chandra, “The Jagirdari Crisis: A Fresh Look”, *The Decline of The Mughal Empire* (New Delhi: Oxford University Press, 2014).

²⁸ Mill, *The History of British India*, 1858, 2/479 vd.; Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, 200.

²⁹ Elphinstone, *The History of India*, 2/515-516.

³⁰ Rajiv Ahir, *A Brief History of Modern India* (New Delhi: Spectrum Books (P) Limited, 2017), 15.

özelliklerinde ve Bâbürlülerin kendi iç dinamiklerinde aramak gerektiğini düşünen oryantalistlerdendir. Smith'e göre; diğer Asya toplumları gibi Bâbürlülerin de sağlam köklere sahip olamamaları, despotik idarecilerin yönetim tarzlarından dolayı tebaalarının desteğini alamamaları, toplumsal olarak milli duygulardan yoksun olmaları, sistematik bir devlet yapısını oluşturamamaları gibi etkenler, Bâbürlülerin hızlı bir şekilde "çökmesine" neden olmuştur. O, Bâbürlülerin hızlı bir şekilde siyasi arenadan çekilmesi ile İngiliz emperyalizminin aynı hızla genişlemesi arasında herhangi bir irtibat kurulmaması kaygısıyla olsa gerek, "...*tarih hakkında az da olsa bilgi sahibi olan bir öğrenci, imparatorluğun aniden çökmesinden ziyade bu kadar uzun sürmesine şaşıracaktı*"³¹ şeklinde bir çıkarım yapar. Alt Kıta'nın Müslümanlar tarafından idare olunduktan sonra Hindu tebaanın eziyet çektiğine yönelik bakış açısı İngiliz oryantalistler tarafından geliştirilen tarihsel inşanın önemli bir parçasıdır. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin emperyal faaliyetlerini şiddetle eleştirdiği aktarılan ünlü filozof ve politikacı Edmund Burke (ö. 1797) bile konuşmalarında Hinduların Müslümanların baskısı altında acı çektiklerini savunuyordu.³² Bunun yanında 1842-1844 yılları arasında Hindistan'da Genel Vali olarak görev yapan Edward Law (ö. 1871) tarafından "özgür" İngiltere gelmeden önce Alt Kıta'da halkın eziyet ve acı içerisinde olduğunun vurgulandığı aktarılır.³³

Aktarılan isimlerden anlaşılacağı üzere, mezkûr dönemde Alt Kıta'da görev yapan İngiliz oryantalistler, Bâbürlülerin gerilemesini tek taraflı olarak Bâbürlüler veya onların dini düşünceleri üzerinden ele alırlarken, İngilizlerin sömürgecilik faaliyetlerini ise medenileştirici bir unsur olarak takdim etmektedirler. Modern dönem oryantalist yaklaşımlarda halen bu çizginin devam ettiğini gösteren örnekler mevcuttur. Söz gelimi modern araştırmacılardan olan Curtis, on sekizinci yüzyıla konumlandığı Bâbürlülerin gerileyişini "çöküş" olarak tanımlar ve bu sürece gerekçe olarak yozlaşmışlık, savurganlık, yetersizlik gibi Bâbürlü idaresinden kaynaklanan nedenleri sunar. Bunun yanında Müslümanların da tıpkı Hindular gibi bölgeyi ileri bir seviye taşıyamadığı için İngilizlerin Hintlileri medenileştirmesi gerektiğini savunur.³⁴

Oryantalistlerin böyle bir tarihsel inşaya girişmesi, bölgede büyük bir sömürge sistemi kurmayı amaçlayan İngilizlerin emperyal beklentileri açısından anlaşılır bir durum olarak telakki edilebilir. Fakat mezkûr yaklaşımın bir takım yerli gruplarda da mâkes bularak konu ile ilgili Hindu tebaa üzerinde biçimlendirici bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.³⁵ Bu hususta özellikle dini-siyasi ulusalcı bir kimlikle ortaya çıkan isimler bu perspektifin mirasçısı olarak mezkûr yaklaşımı devam ettirmişlerdir. Bâbürlüler üzerinden yürütülen propagandanın, Hindistan'ın iç siyasetinde Müslümanlara yönelik menfi politikalar üretebilmek için elverişli bir zemin olması, Hindu ulusalcılığının bu yaklaşımı üstlenmesinde en etkili âmil olarak görülebilir. Nitekim oryantalistlerin bu yaklaşımları günümüz Hindistan'ında Müslümanlara yönelik uygulanan olumsuz politikalara referans kaynağı olmaya devam etmektedir. Özellikle İngiliz oryantalistler tarafından olumsuzlanan ve kendisine, Hindu tapınaklarının yıkıcısı, dini despotik lider gibi imajlar atfedilen Evrengzîb Alemgîr'in,³⁶ günümüz Hindistan'ında geliştirilen İslam

³¹ Smith, *The Oxford History of India*, 465-466.

³² P. J. Marshall (ed.), *The Writings and Speeches of Edmund Burke* (Oxford: Oxford, Clarendon Press, 1981), 5/2, 14.

³³ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, 186.

³⁴ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, 177, 283.

³⁵ Asif, "How the British Convinced Hindus That Muslims Were Despots and Religious Invaders" (16 Eylül 2017).

³⁶ Adam Zaidan, "Mughal Dynasty", *Encyclopedia Britannica* (10 Eylül 2024).

karşıtı politikalara kendi pencerelerinden “meşru” bir çerçeve sunduğu, Alt Kıta’nın siyasetiyle ilgilenen herkesçe malumdur.

Önde gelen Hintli tarihçilerden olan Jadunath Sarkar’ın (ö. 1958), “*fall of*” kavramını tercih ettiği çalışmasında, Bâbürlülerin yıkılışı ile İngiliz sömürgeciliği arasındaki zamansal farkı daha da açtığı görülmektedir. Ona göre, Bâbürlülerin gerilemesinin kökenleri on sekizinci yüzyıldan neredeyse bir asır öncesine kadar geri götürülür. Sarkar’a göre devlet yönetimindeki “*yozlaşma*” 1627-1658 yılları arasında hüküm süren Şah Cihan Devri’nde başlar.³⁷ Onun yaklaşımında her ne kadar çöküşün izleri on yedinci yüzyılın ortalarına kadar geri götürülmüş olsa da, Sultan Evrengzîb’in uygulamaları gerilemenin ana eksenine oturtulur. Buna göre, Evrengzîb döneminde uygulanan dini politikaların katı olması ve buna karşı gelişen Hindu tepki, Bâbürlülerin kısa sürede “*çökmesine*” neden olmuştur. Burada, cizyenin geri getirilmesi, İslam dininin “*doğasında*” olması hasebiyle Evrengzîb’in, kendi devrinde Müslümanları savaş silahına dönüştürmesi, Hinduların tapınaklarının yıkılması, köylerinin yakılması ve İslam dinini kabul etmeye zorlanması gibi uygulamaların, Hindu tebaanın tepkisine sebep olduğu aktarılır. Nitekim onun çalışmasında Alt Kıta’da yaşayan Hinduizm mensupları arasındaki huzursuzluğun Bâbürlülerin yıkılması ile sonuçlandığı üzerinde durulur.³⁸ Sarkar, Bâbürlülerin “*yozlaşmış*” ve “*baskıcı*” politikalarının Alt Kıta’nın gerilmesine neden olduğundan, buna karşın bölgede teşekkül eden İngiliz idaresinin ise Hint toplumunu İngilizce eğitim kurumları vasıtasıyla modernleştirmiş olmasında sitayişle bahsetmektedir.³⁹

Bâbürlülerin gerilemesine ilişkin olarak oryantalistlerin yaklaşımlarının sadece Hindu ulusalcılığı üzerinde etkili olmadığı görülmektedir. Bu noktada Hintli Müslümanlar arasında da Bâbürlülerin gerileme sürecini tek taraflı olarak Bâbürlüler üzerinden yürütme amacıyla olan yaklaşımlar vardır. Fakat konuya bu cihetten yaklaşan araştırmacılar genel olarak huzursuzluğun Hindu toplumunda değil Müslüman tebaada olduğunu vurgulayarak temelde Hindu ulusalcılarından ayrılmaktadır. Bu yaklaşımların birinde, Evrengzîb’in vefatından sonra saray çevresinde etkili olan ailelerin, mezhebi aidiyetlerinin Müslüman halk arasında güven ortamını yok ettiği üzerinde durulur. Buna göre, Şîî düşünceye mensup olan Zülfikâr Han (ö. 1713) ve *Bâre Seyyidleri* olarak isimlendirilen kimselerin, Bâbürlü yönetimi üzerindeki etkisi karşısında, Sünnî düşünceye mensup olan Nizâmülmülk Âsâfcah Kılıç Han (ö. 1748) gibi kimselerin onlarla girdikleri iktidar mücadelesi, Bâbürlü topraklarındaki huzur ortamını kaldırarak Müslümanların devlete olan güvenlerini zedelemiştir. Ayrıca merkezi hükümette yaşanan bu çatışmaların ürettiği otorite boşluğundan istifade ederek palazlanan bölgesel güçlerin etkisiyle yaşanan tüm bu gelişmeler, Bâbürlülerin hızlı bir şekilde çökmesine neden olmuştur.⁴⁰ Hintli Müslümanlar arasında toplum üzerinde yönlendirici bir etkiye sahip şahıslardan birisi ise Seyyid Ahmed Han ve onun düşünsel hinterlandında kurulan Aligarh Hareketidir. Söz konusu hareketin Bâbürlülerin gerilemesine ilişkin serdettikleri görüşlerin, oryantalistlerin bu hususta çizdikleri çerçeve ile uyumlu olduğu müşahede edilir.

³⁷ Sarkar Jadunath, *Fall of The Mughal Empire*, 1971, 1/XVII.

³⁸ Sir Jadu Nath Sarkar, *A Short History of Aurangzib* (Calcutta: M.C. Sarkar, 1930), 148-168.

³⁹ Sarkar Jadunath, *Fall of The Mughal Empire* (Calcutta: M. C. Sarkar & Sons LTD., 1950), 4/343-351.

⁴⁰ Pakistan History Boards, *A Short History of Hind-Pakistan*, 312-313.

3. Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketinin Yaklaşımı

1817 yılında resmi olarak Bâbürlü idaresi altında bulunan Delhi’de dünyaya gelen Seyyid Ahmed Han’ın hayatının yarısının Bâbürlü idaresi altında, kalan diğer yarısının ise İngiliz idaresi altında geçtiği ifade edilebilir. Aristokrat sınıftan kabul edilen ailesinin hem Bâbürlü idaresi ile hem de İngilizlerle derin bağlantıları vardı. Babasının 1836-7 yılında vefat etmesine müteakiben Bâbürlü idaresi ile bağlarının zayıfladığı görülür. 1837-8 yılında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi bünyesinde memur olarak çalışmaya başlayan Seyyid Ahmed Han’ın,⁴¹ özellikle dedesi Hoca Ferid’in (ö. 1828) İngilizler nezdindeki itibarı nedeniyle⁴² Şirket bünyesinde kariyerinin olumlu yönde şekillendiği anlaşılmaktadır. Hindistan’da 1857 yılında cereyan eden Sipahi Ayaklanmasının ise gerek Alt Kıta’nın siyasi tarihinde gerekse Seyyid Ahmed Han’ın kariyer ve düşüncesinde ciddi bir kırılmaya zemin hazırladığı savunulabilir.

Hindistan’da İngilizlerin sömürgecilik kapsamında uyguladıkları politikalar neticesinde Hintli toplumda biriken gerilim, 1857 yılında İngilizleri Alt Kıta’dan uzaklaştırmak adına topyekûn bir halk ayaklanmasına neden oldu. Tarihe 1857 Sipahi Ayaklanması olarak geçen bu hareket İngilizler tarafından son derece kanlı bir şekilde bastırıldı. Ayaklanmanın bastırılmasına müteakip 1858 yılında İngilizler, Bâbürlü idaresinin varlığına resmen son verdiler.⁴³ Esasında ayaklanma öncesi de facto olarak Alt Kıta’da hegemonya kuran İngilizler, bu tarihten itibaren fiili olan bir duruma resmiyet kazandırarak İngiliz sömürge idaresini kurdular. Seyyid Ahmed Han Ayaklanma esnasında Bicnûr’da görev yapıyordu. Ayaklanmaya katılanların karşında yer alarak bulunduğu bölgede ikamet eden yaklaşık yirmi İngiliz aileyi hayatı pahasına korudu. Seyyid Ahmed Han’ın bu tavrı, İngiliz idaresi tarafından takdirle karşılandı ve çeşitli rütbe ve ödüllerle taltif edildi.⁴⁴

1858 sonrası hayatının merkezine iki ana hedef yerleştiren Seyyid Ahmed Han, bu tarihten itibaren tüm alanlara ilişkin çalışmalarını bu hedefler ekseninde yürüttü. Bunlardan ilki İngiliz idaresi ile Hintli Müslümanlar arasında samimi bir dostluk ilişkisinin tesis edilmesidir. Diğer ise Hintli Müslümanların zihin dünyalarının Batılı modern paradigmalara ile şekillendirilmesidir. Nitekim 1863 yılında kurduğu *Bilim Cemiyeti* isimli dernek, 1869-70 yılları arasında gerçekleştirdiği yaklaşık on yedi aylık İngiltere ziyareti ve 1875 yılında kurduğu *Mohammedan Anglo Oriental College* (günümüzde *Aligarh Muslim University*) isimli okul gibi faaliyetlerinin tamamı bir şekilde bu iki ana hedef ile irtibatlandırılabilen çabanın ürünleridir.⁴⁵

Seyyid Ahmed Han’ın 1857 Ayaklanması sırasında İngilizlerle siyasi zeminde yakınlaşması süreç içerisinde siyasi bir bütünleşmeye dönüşürken aynı zamanda zihinsel olarak

⁴¹ George Farquhar Graham, *The Life and Work of Syed Ahmed Khan, C.S.I.* (Edinburg and London: William Blackwood, 1885), 1, 7; Hâli, *Hayat-i-Javed*, 1, 29-30.

⁴² Hoca Ferid’in yaşadığı dönemde Müslümanlar arasında son derece nüfuzlu bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun bir yandan Bâbürlü idaresinde vezirlik görevini yürütmüş olması ile diğer taraftan İngilizler adına İran’da sefaret görevini üstlenmiş olması kariyeri ve bağlantıları hakkında bir fikir vermektedir. Seyyid Ahmed Han, *An Account of The Loyal Mahomedans of India* (Meerut: By. J. A. Gibbons At The Mofussilite Press, 1860), 1-3/11; Seyyid Ahmed Han’ın dedesi Hoca Ferid ve ailesi hakkında kaleme aldığı risale hakkında bkz. Seyyid Ahmed Han, *Sirât-ı Ferîdiyye* (Aligarh: Sir Syed Academy, 2009).

⁴³ Sipahi Ayaklanmasının nedenleri ve sonuçları hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi*, 1950, 3/303-317.

⁴⁴ Han, *The Loyal Mahomedans*, 1-3/17, 25; K. A. Nizami, *Sayyid Ahmad Khan* (New Delhi: Publications Division, 2002), 29.

⁴⁵ Söz konusu sürece ilişkin detaylı malumat için bkz. Kalkan, *Oryantalizm ve Sömürgecilik Bağlamında Modernist Dini Düşüncenin Teşekkülü - Hindistan’da Sir Seyyid Ahmed Han Örneği -*, 167-200.

de dönüşüme kapı aralamıştır denilebilir. Nitekim önceleri hemen hemen her alanda geleneksel düşünceye mensup olan Seyyid Ahmed Han zamanla bu düşünceden uzaklaşarak modernist bir çizgiye gelmiştir. Seyyid Ahmed Han öncülüğünde *Mohammedan Anglo Oriental College* çatısı altında gelişen ve birkaç istisna isim dışında sahip olunan değerlerin Batılı modern paradigmalarda ışığında reforme edilmesi gerektiği hususunda uzlaşa sağlayan kimselere Aligarh Hareketi isimlendirmesi yapılır. Aligarh Hareketi 1898 yılında Seyyid Ahmed Han'ın vefatından sonra Alt Kıta'da İngilizler nezdindeki itibarını koruyarak günümüzde dahi Hintli Müslümanlar arasında nüfuzunu muhafaza etmeye devam etmektedir.⁴⁶

Seyyid Ahmed Han zihinsel olarak geleneksel düşünceden uzaklaşıp modernist bir çizgiye gelmiştir. Söz gelimi 1848 yılında yayımladığı bir risalede dünyanın sabit olup güneşin dünyanın etrafında döndüğünü savunmuş olmasına rağmen zihinsel dönüşüm sonrası kaleme aldığı tefsir çalışmasında dünyanın hareketsiz olduğuna dair Kur'an'da herhangi bir bilgi olmadığı üzerinde ısrarla durmasına dikkat çekilir.⁴⁷ Onun zihinsel dönüşümü her sahada olduğu gibi tarihe yönelik algısında da kendisini göstermiştir. Haddizatında velüd bir yazar olan Seyyid Ahmed Han, Hintli Müslümanlar arasında sadece modernist dini düşüncesi ile değil aynı zamanda tarihçi kimliğiyle de ön plana çıkan isimlerdendir. 1839 yılında *Câm-i Cem* ve 1852 yılında *Silsiletü'l-Mülük* isimleriyle yayımladığı çalışmalar, Alt Kıta'nın siyasi tarihine ilişkin kaleme alınmış olup biyografik eserlerden kabul edilir.⁴⁸ Kişisel ilgisinin yanında oryantalistlerin telkinlerinin de onun tarih çalışmalarına yönelmesinde etkili olduğu görülür. Zira Seyyid Ahmed Han'ın Batılı entelijansiya tarafından tanınmasına neden olan çalışması, "*Kadim Kahramanlardan Geriye Kalanlar*" anlamına gelen ve 1846 yılında ilk baskısı yayımlanan *Âsârü's-Sanâdîd* isimli eseridir. Bu çalışmanın, o dönemde Delhi Koleji'nde müdürlük görevini yürüten oryantalist Aloys Sprenger'in (ö. 1893) teşvikleriyle ortaya çıktığı bizzat Sprenger tarafından belirtilir.⁴⁹ Delhi'de önceki devirlerden tevarüs eden kalıntılar üzerine yapılan bu çalışma ilk olarak Şahcihanâbâd'da görev yapan Arthur Roberts (ö. 1868) tarafından İngilizceye ve daha sonra Fransız oryantalist Garcin de Tassy (ö. 1878) tarafından Fransızcaya tercüme edildi. Bu çalışma aynı zamanda Seyyid Ahmed Han'ın oryantalist bir kurum olan *Royal Asiatic Society*'ye onursal üye olarak seçilmesini sağladı.⁵⁰

Âsârü's-Sanâdîd'in haddizatında onun zihinsel dönüşümünün tarih alanındaki yansımaları hakkında ilk ipucu veren çalışma olduğundan bahsedilebilir. Şöyle ki; Seyyid Ahmed Han söz konusu çalışmanın ilk baskısının son bölümünde, Delhi'de önceki dönemlerde yaşayan

⁴⁶ Söz konusu harekete ilişkin geniş bilgi için bkz. Shan Muhammad, *The Aligarh Movement: A Concise Study* (Aligarh: Educational Book House, 1999).

⁴⁷ Hâli, *Hayat-i-Javed*, 37; Bashir Ahmad Dar, *Religious Thought of Sayyid Ahmad Khan* (Lahore: Institute of Islamic Culture, 1957), 5; J. M. S Baljon, *The Reforms and Religious Ideas of Sir Sayyid Ahmad Khan* (Lahore: Orientala Publishers, 1958), 59; Seyyid Ahmed Han'ın Hadis konusunda yaşadığı zihinsel dönüşüm için ayrıca bkz. Salih Kalkan - Muharrem Akoğlu, "Sir Seyyid Ahmed Han'ın Hadis Anlayışının Oryantalizm ve Sömürgecilik Açısından Kritiği", *Bilimname* 51 (2024), 253-286.

⁴⁸ *Câm-i Cem* isimli çalışmanın tamamı için bkz. Seyyid Ahmed Han, *Maqâlât-ı Sir Seyyid*, ed. Muhammed İsmail Panipati (Lahor: Meclis-i-Terakkî Edeb, 1965), 16/14-74; *Silsiletü'l-Mülük* isimli eserin tamamı için bkz. Seyyid Ahmed Han, *Maqâlât-ı Sir Seyyid*, ed. Muhammed İsmail Panipati (Lahor: Meclis-i-Terakkî Edeb, 1962), 6/166-232.

⁴⁹ Aloys Sprenger, *Das Leben Und Die Lehre Des Mohammad* (Berlin: Nicolaische Verlagsbuchhandlung, 1861), 1/VII.

⁵⁰ Graham, *The Life and Work*, 8; Hâli, *Hayat-i-Javed*, 37; Shan Muhammad, *Sir Syed Ahmad Khan a Political Biography* (Meerut: Meenakshi Prakshan, 1969), 47; İlgili eser hakkında detaylı malumat için bkz. Muhammed Ensârullâh (ed.), "*Âsârüs-Senâdîd*", *Fikr-ü Nazâr Sir Seyyid Özel Sayısı* (1992), 233-237.

Müslüman âlimlerin biyografilerine yer vermektedir. Fakat çalışmanın ileriki yıllarda yapılan ikinci baskısında bu bölümün çıkarılmış olması dikkat çeker. Tarihsel alana ilişkin çalışmasındaki bu revizyonun onun İngilizlerle olan siyasi yakınlaşması ile ilgili olduğu düşünülmektedir.⁵¹ Ayrıca ilk baskıda Bâbürlü idaresine ilişkin olumlu görüşler serdetmiş olmasına rağmen sonraki dönemde bu düşüncelerinin tamamen değişmiş olmasına ve Bâbürlülerin meşru bir idare olmadığını ispatlamaya çalışmasına dikkat çekilir.⁵² Esasında 1857 sonrası İngiliz idaresinin çizdiği “*sadakat*” dairesinde kalabilmek adına siyasi bir refleksiyle Bâbürlü idaresi ile arasına mesafe koymaya çalışmış olması muhtemeldir. Fakat bu durum aynı zamanda İngiliz oryantalistlerin Alt Kıta’nın tarihine ilişkin “*menfi*” bakış açılarının onun tarih algısı üzerindeki etkisi ile de ilişkilendirilebilir. Söz konusu zihinsel etkilenim noktasında, 1863 yılında Hintli Müslümanların ilerlemesi için Seyyid Ahmed Han tarafından kurulan *Bilim Cemiyeti* bünyesinde tercüme edilen Batılı çalışmalar da bir fikir vermektedir.

Kurulduğu dönemden itibaren *Bilim Cemiyeti*’nin en önemli çalışma alanı Batıda yapılan bilimsel kitapların yerli dile tercüme edilmesidir. Bu çatı altında Müslümanların ilerlemesi ve gelişmesi maksadıyla tercüme edilen ilk eserlerin büyük bir kısmı oryantalistler tarafından üretilen tarih çalışmalarıdır.⁵³ Hatta bu eserler arasında yukarıda ismi zikredilen Elphinstone’un *The History of India* isimli çalışması da yer almaktadır. Hintli Müslümanların zihinsel yapılarının Batılı paradigmalara muttasıf olması için çaba gösteren Seyyid Ahmed Han’ın, *Bilim Cemiyeti* çatısı altında bu minvalde yürüttüğü faaliyetlerde tarihsel çalışmaların önemli bir yer tutmuş olması dikkat çeker. Fakat oryantalist düşüncenin tarihe ilişkin yaklaşımlarının Müslümanların sahip olduğu tarihsel hafıza ile problematik bir ilişkisinin olduğu ve onları belirli bir siyasi alana konsolide etmeye çalıştığı gözden kaçmamaktadır.

Seyyid Ahmed Han’ın yakın arkadaşlarından olan Kuzey Batı Eyaletleri Yardımcısı oryantalist Sir William Muir, (ö. 1905) Müslümanları Hindistan’daki İngiliz varlığı için bir tehdit olarak nitelendirirken bu durumu onların tarihsel süreçte Haçlılara karşı verdikleri mücadelenin oluşturduğu toplumsal hafıza ile irtibatlandırır. Yani Batı’ya doğru genişleyen ve Hristiyanlara karşı mücadele eden Müslümanların toplumsal hafızaları, İngiliz idaresine biat etmenin önündeki en büyük engeldir. Muir çalışmasında “*ilkel ve cahil*” olarak nitelendirdiği Müslümanların tarih bilgilerinin yeniden yapılandırılmalarının son derece elzem olduğunu belirtir.⁵⁴ Muir’in iddialarına odaklanıldığında; kolonyal dönemde Alt Kıta’da oryantalistler tarafından üretilen tarihsel çalışmaları salt bilimsel bir meraktan ziyade emperyal ajandanın bir ürünü olarak telakki etmenin tarihi realite açısından daha makul bir yaklaşım olacağını bu noktada yinelemek gerekir. İngiliz oryantalistlerin Hint tarihine ve Bâbürlüler özelinde geliştirdikleri yaklaşımların, Seyyid

⁵¹ Dar, *Religious Thought*, 6.

⁵² Hatta Bâbürlülerin Hintli Müslümanlar arasındaki meşruyetini zayıflatmak adına Seyyid Ahmed Han’ın, Ekber Şah sonrası Bâbürlü hanedanından kimsenin sünnet olmadığını iddia ettiği ifade edilir. Bkz. David Lelyveld, “Sayyid Ahmad Khan and the Mughal Past”, *Sir Syed Ahmad Khan Muslim Renaissance Man of India* (New Delhi: Viva Books Private Limited, 2017), 153.

⁵³ Shafey Kidwai, *Sir Syed Ahmad Khan: Reason, Religion and Nation* (London and Newyork: Routledge Tylor & Francis Group, 2021), 46; Tercüme edilen Batılı çalışmaların listesi için bkz. Sarah Ahmad Qidwai, *Sir Syed (1817–1898) and Science: Popularization in Nineteenth Century India* (University of Toronto: University of Toronto, Doktora Tezi, 2021), 182-185; Kalkan, *Oryantalizm ve Sömürgecilik Bağlamında Modernist Dini Düşüncenin Teşekkülü - Hindistan’da Sir Seyyid Ahmed Han Örneği -*, 177-178.

⁵⁴ Sir William Muir, *The Mohammedan Controversy and Other Indian Articles* (Edinburg: T.&T. Clark, 1897), 2,50-51.

Ahmed Han'ın bu husustaki görüşleri üzerinde benzerlikler taşıması dikkat çeker. Bu hususta yeniden *Bilim Cemiyeti* çatısı altında yürütülen faaliyetlere müracaat edilebilir.

Haddizatında *Bilim Cemiyeti'nin* sadece kitap tercümeleri ile değil aynı zamanda düzenlenen konferans ve söyleşiler vasıtasıyla Hintli Müslümanlara Batılı yaklaşımların aktarıldığı bir yer olarak da kullanıldığı görülür. Burada 1866 yılında Seyyid Ahmed Han, yaptığı bir konuşmada İngiliz idaresi ile önceki yöneticileri mukayese eder. Bu konuşmasında İngilizlerden önceki idarecilerin yönetim tarzlarını “*despotik*” olarak tanımlar ve onların yönetiminin ne Hindu inancına ne de İslam dinine uygun olmadığını belirterek “*hafifletilmiş kölelik*” olarak betimler. Konuşmasının devamında ise konuyu Hindistan’da teşekkül eden İngiliz sömürge idaresine getirerek, İngilizlerin “*Tanrı*” tarafından Hindistan’ın başına getirildiğini ve gerek dini gerekse dünyevi açıdan adalet ve ölçülülük konularında seçkin bir konumda olduğunu ifade eder.⁵⁵

Seyyid Ahmed Han'ın tarihsel sürece ilişkin Bâbürlüler özelinde serdettiği görüşlerin üzerinde oryantalistlerin yaklaşımlarının tesiri olduğu farklı görüşlerinde de hissedilmektedir. Bu noktada onun, Gazneliler ile Delhi Türk Sultanlığı idarelerini Türk olarak kabul etmesine rağmen aynı medeniyetin devamı olan Bâbürlüleri “*Mughal*” olarak nitelendirmiş olmasına dikkat çekilebilir. Nitekim kurucu lider olarak Bâbür Şah, kaleme aldığı eserinde bizzat kendisini ve kurduğu siyasi teşekkülü Türk olarak tanımlamaktadır.⁵⁶ Ayrıca İngiliz oryantalistlerin bilinçli olarak bu durumu görmezden geldikleri ve Bâbürlüleri kasıtlı olarak ilgili literatürde zaman zaman “*Mongol*” veya “*Mogul*” fakat genellikle “*Mughal*” olarak tanımladıkları araştırmacılar tarafından dile getirilen bir husustur.⁵⁷ Kaynakların durumu bu haldeyken Seyyid Ahmed Han'ın, Bâbürlülere ilişkin görüşlerinde, kendilerini Türk olarak niteleyen Bâbürlü kaynaklarından ziyade, onları “*Mughal*” olarak tanımlayan İngiliz kaynaklarına itibar ettiği anlaşılmaktadır. Araştırmamızda daha önceki bölümde oryantalistlerin Bâbürlü idaresi ile ilgili yaklaşımlarında Evrengzîb'e özel bir ihtimam gösterdikleri ve onun üzerinden “*menfi*” çerçevede tarihi bir karakter inşa ettiklerine işaret etmiştik. Bu propagandanın üzerindeki etkisi ile olsa gerek Seyyid Ahmed Han, Evrengzîb döneminde Hindulara baskı politikalarının benimsendiğini iddia ederek onun dönemini “*kötü*” olarak nitelendirmektedir.⁵⁸ Seyyid Ahmed Han'ın Bâbürlülere ilişkin tutumunun kendisi ile sınırlı olmadığı, Aligarh Hareketinin diğer temsilcileri tarafından da çoğunlukla üstlenildiği görülmektedir.

Seyyid Ahmed Han'ın en büyük destekçilerinden ve Aligarh Hareketinin mensuplarından olan büyük oğlu Seyyid Mahmud'un yaklaşımı, bu noktada İngiliz oryantalizminin yaklaşımları ile oldukça benzerlik arz eder. Hindistan’da İngiliz eğitim sisteminin tarihini konu edinen ve 1895 yılında yayımlanan çalışmasında Seyyid Mahmud, Alt Kıta’da Müslümanların idaresinin yıkılmasını “*fall of*” kavramı ile betimleyerek bunu on sekizinci yüzyılın sonuna konumlandırır. Müslümanların idaresinin “*yozlaşmış*” bir karaktere sahip olduğunu ve nihayetinde buna bağlı olarak anarşinin yayıldığını belirtir. İngilizlerin on dokuzuncu yüzyılın başlarında Delhi’ye gelerek (1803 yılında Delhi’nin İngilizlerce işgal edilmesi) barış ve huzuru sağladıklarını ve “*kör*”

⁵⁵ Graham, *The Life and Work*, 89-90; Bayur, *Hindistan Tarihi*, 1950, 3/381.

⁵⁶ Bâbür, *Bâbürnâme*, 3/484.

⁵⁷ Bayur, *Hindistan Tarihi*, 1948, 2/1-5; Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam, The Gunpower Empires and Modern Times* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1974), 3/62-63.

⁵⁸ Han, *Causes of the Indian Revolt*, 40-41; Graham, *The Life and Work*, 53.

olarak karikatürize ettiği Bâbürlü Sultanını muhafaza ettiklerini vurgular. Ayrıca oryantalistlerin bu döneme ilişkin menfi yorumlarının da haksız olmadığını ifade etmektedir.⁵⁹ Sonraki dönemde Aligarh Hareketi bünyesinde yürütülen tarih çalışmalarına odaklanıldığında, yeni olarak telakki edilen yaklaşımların da ana eksenin değişmediği ifade edilebilir.

Post-modern dönemde Aligarh Hareketi mensupları içerisinde yer alan bazı tarihçilerin Bâbürlülere ilişkin yaklaşımlara yeni bir perspektif kazandırmaya çalışmış olmaları dikkat çeker. Bu dönemde söz konusu tarihçilerin yaklaşımında özellikle ikinci dünya savaşı sonrası dekolonizasyon sürecinde etkili olan tarihsel sürece ilişkin Marksist yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. Fakat onların yaklaşımında da sürecin tek taraflı olarak Bâbürlülerin iç dinamikleri üzerinden yürütülmüş olması, yeni sayılabilecek teorilerin de oryantalist yaklaşımın hinterlandında geliştiğine işaret eder. Söz gelimi Aligarh Hareketi içerisinde önemli tarihçilerden olan Muhammed Habib (ö. 1971) ve oğlu İrfan Habib'in yaklaşımları siyasi ve askeri saiklerin yanında ekonomik gerekçeleri de ön plana çıkaran yaklaşımlardandır. Marksist bir bakış açısı ile konuya yaklaşan araştırmacılardan özellikle İrfan Habib, Bâbürlülerin tarım sisteminin bir parçası olan *mansaplardık*, *caygırlık* veya *zemindarlık*⁶⁰ sisteminin bozulmasının büyük bir krize dönüştüğü üzerinde durur. O, Bâbürlülerin yıkılması ile sonuçlanan süreci Marksist bir perspektifle ezilen köylü sınıfının isyanları ile irtibatlandırmaktadır.⁶¹

Aligarh temsilcilerinin bu süreçten itibaren Bâbürlülerin gerilemesi ile ilgili görüşlerinde daha çok ekonomik gerekçeleri ön plana çıkardıkları görülür. Bu bağlamda *Aligarh Muslim University* öğretim üyelerinden Satish Chandra (ö. 2017) ve öğrencisi M. Athar Ali'nin (ö.1998) çalışmaları da uygun birer örneklem oluşturur. Mezkûr isimlerin bakış açısına göre şekillenen yaklaşımda; Bâbürlü yönetiminde toprak yönetimi ve vergilendirme gibi konuları ilgilendiren, *mansaplardık*, *caygırlık* veya *zemindarlık* gibi uygulanan sistemlerin, Evrengzîb döneminde bozulmasına ve saray çevresindeki soyluların yozlaşmasına bağlı olarak, halk arasında büyüyen bir ekonomik buhranın Bâbürlülerin yıkılmasında etkili bir unsur olduğuna dikkat çekilir.⁶² Seyyid Ahmed Han'ın bânisi olduğu üniversitenin hocalarının Bâbürlü Devleti'nin yıkılışına neden olarak ekonomik saikleri ön plana çıkarmalarına rağmen bu durumu İngilizlerin veya diğer Batılı güçlerin yürütmüş oldukları sömürgecilik faaliyetlerinden ziyade Evrengzîb ve onun yönetimi ile irtibatlandırmaları oldukça ilginçtir. Nitekim onların yaklaşımlarında Alt Kıta'da on altıncı yüzyıldan beri yürütülen sömürgecilik faaliyetlerine temas edilmemiş olmasının, oryantalistlerin Hindistan tarihine yönelik çizdikleri çerçeve ile uyumlu olduğunu belirtmek

⁵⁹ Syed Mahmood, *A History of English Education in India* (Calcutta: Baptist Mission Press, 1895), 8.

⁶⁰ Delhi Türk Sultanlığı, Selçuklular ve Osmanlılar gibi Türk-İslam Devletlerinde farklı biçimleriyle uygulana gelen toprak vergilendirme sistemidir. İktâ veya Caygır olarak isimlendirilir. Toprakta alınacak verginin zemindâr olarak isimlendirilen kişiye havale edilmesidir. Bengal Bölgesi'nin İngiliz idaresine geçmesinden sonra İngilizler bu sistemi uygulamaya devam etmişlerdir. Bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi*, 1950, 3/295-296.

⁶¹ İrfan Habib, *The Agrarian System of Mughal India, 1556-1707* (Aligarh: Department of History, Aligarh Muslim University, 1963), 317-351.

⁶² Chandra, *Parties and Politics at the Mughal Court, XIX-LIII*; M. Athar Ali, *The Mughal Nobility Under Aurangzeb*, 2. Baskı (Calcutta, New Delhi, London, Newyork. Bombay, Madras: The Department of History Aligarh Muslim University Asia Publishing House, 1970), 53-59, 92-95, 169-71, 175 v.d.; İrfan Habib, *The Agrarian System of Mughal India, 1556-1707* (Aligarh: Department of History, Aligarh Muslim University, 1963); Satish Chandra, "The Jagirdari Crisis: A Fresh Look", içinde *The Decline of The Mughal Empire* (New Delhi: Oxford University Press, 2014), 13-22; İrfan Habib, "The Agrarian Causes of the Fall of the Mughal Empire", içinde *The Decline of The Mughal Empire* (New Delhi: Oxford University Press, 2014), 22-52; Karen Leonard, "The 'Great Firm' Theory of the Decline of the Mughal Empire", içinde *The Decline of The Mughal Empire* (New Delhi: Oxford University Press, 2014), 107-28.

gerekir. Zira Hindistan tarihi üzerine çalışmaları olan bir diğer oryantalist Peter Hardy de, Bâbürlülerin gerilemesini Aligarh hareketine benzer bir yaklaşımla kaybolan ekonomik refah ile irtibatlandırır ve bunun arka planında *zemindarlık*, *mansaplardık*, *caygırlık* gibi sistemlerin bozulmasını esas neden olarak görür.⁶³ James Mill ile oğlu John Stuart Mill de aynı şekilde zemindarlık sistemini ön plana çıkaran oryantalistlerdendir.⁶⁴ Bu cihetten konuya yaklaşıldığında, Aligarh Hareketi içerisinde yer alan tarihçilerin, Bâbürlülerin gerilemesine ilişkin geliştirdikleri teorilerin üzerinde, oryantalist perspektifin tesirinin hissedildiği ifade edilebilir.

Sonuç

Hindistan'da siyasal olarak Müslüman Bâbürlü idaresini ortadan kaldıran ve devasa bir sömürge sistemi kurmayı amaçlayan İngilizlerin, Hintliler tarafından kabul görmek maksadıyla Alt Kıta'da sömürgeciliği meşrulaştıracak bir tarihsel inşaya gittikleri görülmektedir. Bu kapsamda İngiliz oryantalistlerce yürütülen tarih çalışmalarında bölgede sekiz asırdan daha uzun bir süre hâkimiyet kurmuş olan Türk-İslam siyasi yapıları mercek altına alınırken, özellikle 1526-1858 yılları arasında hüküm sürmüş olan Bâbürlü idaresi üzerinde geliştirilen yaklaşımlarda olumsuz bir imaj inşası dikkat çeker. Araştırmamız bağlamında bu yaklaşımın sömürge faaliyetlerine meşru bir zemin hazırlama amacına matuf olduğu rahatlıkla iddia edilebilir.

Oryantalistlerin Alt Kıta'nın tarihine yönelik çalışmalarında Bâbürlülerin gerilemesi yönetsel veya bölgesel iç dinamikler ekseninde açıklanarak, tarihsel olarak on sekizinci yüzyıla oturtulurken, İngilizlerin sömürgecilik faaliyetlerinin mevcudiyeti kabul edilmekle birlikte, Bâbürlülerin gerilemesinden daha sonraki bir zaman dilimi olan on dokuzuncu yüzyıla ikame edilmektedir. Böylece, Bâbürlülerin gerilemesi ile sömürgecilik faaliyetleri, zamansal olarak birbirinden tefrik edilerek, bir taraftan gerilemeye dair İngiliz emperyalizminin muhtemel etkisinin tartışılmasının önüne geçilirken, diğer taraftan kendilerinden önce ve etkilerinin olmadığı bir şekilde yıkılmış olan bir topluluğu “*îmar*” etme görevi, yine İngiliz sömürge idaresinin üstlenmek zorunda kaldığı bir “*insanlık*” vazifesine dönüştürülmüştür. Nitekim bir sömürgecinin zihin dünyasında, Hindistan'ın maddi ve manevi her açıdan sömürülmesi ile Hindistan'ın *îmar* edilmesi, geliştirilmesi ve medenileştirilmesi gibi terkipler aynı anlam çerçevesine otururken, oryantalistler marifetiyle bu zihinsel tasavvur, kültür emperyalizmi bağlamında “*bilimsellik*” zırhı altında, yerlilerin de kabul etmesi gereken standart bir düşünce haline getirilmiştir. Tarihsel çalışmalarda vücut bulan ve ayrıca Modernist dini düşüncenin de neşvünema olduğu bu zemin, aynı zamanda zihinsel sömürünün başlangıcı olarak telakki edilebilir.

Hint Alt Kıtası yerlileri arasında Hindistan tarihine ilişkin kurgulanan oryantalist yaklaşımın üstlenilmesinde Hinduizm inancı mensuplarının oldukça istekli olduğu gözden kaçmamaktadır. Nihayetinde yerel siyasette İslam karşıtı politika üretebilmek için oryantalist yaklaşımların oldukça münbit bir zemin oluşturmakta olması, Hindu ulusalcılık hareketi açısından bu hevesi körüklemeye günümüzde dahi devam etmektedir. Fakat oryantalist tarihsel inşanın İngilizlerle yakın ilişki içerisinde olan Hintli Müslümanlar üzerinde de etkisinin olduğu görülür. On dokuzuncu yüzyılda Hintli Müslümanlar arasında en dikkat çeken kimselerden birisi

⁶³ Peter Hardy, *The Muslims of British India* (Cambridge: Cambridge University Press, 1972), 19-21.

⁶⁴ James Mill, *The History of British India*, ed. William Thomas (Chicago: University of Chicago Press, 1975), 130; John Stuart Mill, *Collected Works of John Stuart Mill*, ed. J. M. Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1977), 2/416.

şüphesiz hayatının büyük bir bölümünü Delhi’de geçiren Seyyid Ahmed Han’dır. Onun 1857 sonrası siyasi, dini ve kültürel pozisyonunun belirleyen ana unsur, Hintli Müslümanların İngiliz idaresini benimsemesi ve modernleşmesi olmuştur.

Alt Kıta’da İslam düşüncesi içerisinde modernist kırılmanın ilk temsilcisi Seyyid Ahmed Han’ın tarihsel sürece ilişkin yaklaşımları, İngiliz oryantalistlerin bu hususta çizdikleri çerçeve ile oldukça uyumludur. Söz gelimi oryantalist tarih inşasına göre sömürgeci faaliyetler “yıkıcı” olmaktan ziyade “yapıcı” bir muhtevaya sahiptir ki, bu bakış açısında göre İngilizler Hindistan’da yıkılmakta olan bir medeniyeti inşa eden kimselerdir. Haddizatında Seyyid Ahmed Han’ın İngiliz sömürge idaresini Hintli Müslümanlar için son derece büyük bir fırsat olarak nitelmiş olması, İngilizleri Müslüman Bâbürlü devletini yıkan bir güç olarak değerlendirmediklerinin bir yansıması mahiyetinde olmalıdır. Bu zihinsel temayül, onun tarihsel algısı üzerinde mezkûr oryantalist perspektifin tezahürü olarak değerlendirilebilir. Ayrıca özellikle Evrengzîb ile ilgili serdettiği görüşlerin İngilizlerin bu konudaki yaklaşımlarına uygun olarak “menfi” bir çerçevede olduğu görülür. Onun düşüncesinde Sultan Evrengzîb’e ilişkin yansıyan “menfi” tutumun, Bâbürlülerin gerilemesini açıklayıcı ve İngiliz sömürge idaresini meşrulaştırıcı bir mahiyete sahip olduğu rahatlıkla tespit edilebilir.

Seyyid Ahmed Han tarafından kurulan *Mohammedan Anglo-Oriental College* çatısı altında onun görüşleri etrafında bir araya gelen kimseler Aligarh Hareketi olarak isimlendirilir. Aligarh Hareketi içerisinde tarih çalışmaları ile ön plana çıkan Muhammed Habib, İrfan Habib, Satish Chandra ve M. Athar Ali gibi isimlerin Bâbürlülerin gerilemesine ilişkin yeni paradigmalar geliştirdiklerinden bahsedilebilir. Söz konusu şahısların dekolonizasyon döneminde yürüttükleri çalışmalarında Marksist bir bakış açısı ile ekonomik saikleri önceledikleri müşahede edilir. Fakat anti-emperyal bir çerçevede yapılan çalışmaların öncelikle bölgede sömürgecilik faaliyetleri yürüten Batılı güçleri dikkate alması gerekirken, mezkûr isimlerin özellikle Bâbürlü idaresi merkezinde süreci yürütmüş olmaları dikkat çeker. Bu durum Aligarh Hareketi tarihçilerinin konu hakkındaki yaklaşımları üzerinde İngiliz oryantalistlerin kolonyal dönemde çizdikleri çerçevenin etkisinin devam ettiği izlenimi vermektedir.

Çalışmamızda kritik etmeye gayret ettiğimiz Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketinin tarih anlayışlarından mülhem olarak, tarihsel sürece oryantalist perspektiften nazar etmenin, Müslüman düşüncesinde geçmiş dönem ile doğru bir ilişki ağı kurmanın önünde büyük bir engel olabileceğine dikkat çekilebilir. Şöyle ki; oryantalist bakış açısının hinterlandında yaşanan bu zihinsel etkilenim, Müslüman düşüncesinde menfi bir çerçevede anlam kazanan geçmiş dönem ile irtibatlandırılan değerlere olan güveni azaltırken, oryantalistlerle bölgeye taşınan modern paradigmalara öykünmeyi meşrulaştırıcı bir fonksiyon üstlenecektir. Nitekim Seyyid Ahmed Han’ın, Hintli Müslüman toplumun tarihsel bakiyesine ilişkin sahip olunan maddi ve manevi değerlerin Batılı modern paradigmalarla değiştirilmesi konusundaki ısrarcı tavrı, bu etkinin bir neticesi olmalıdır. Bu bağlamda Seyyid Ahmed Han’ın ve Aligarh Hareketinin dini düşüncede modernist bir çizgide olması, çalışmamız açısından tesadüfi bir gelişme olarak telakki edilmemektedir. Esasen bu noktada, genel itibarıyla tarihsel sürece ilişkin oryantalist inşanın, modernist dini düşüncenin “gelenek” tasavvuruna etkisinin tartışılacağı yeni çalışmalara ihtiyacın olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak Bâbürlüler Alt Kıta'da teşekkül etmiş en büyük siyasi organizasyonlardan birisidir. Bu siyasi yapının, tüm rakiplerini mağlup ettiği ve en güçlü oldukları bir dönemin akabinde son derece hızlı bir şekilde yıkılma sürecine girmesi farklı yönleriyle araştırmaya değer bir konu olmalıdır. İlgili literatürde hâkim olan yaklaşımlar Bâbürlülerin gerilemesini genel itibarıyla iç dinamikler üzerinden kritik etmektedirler. Araştırmamız esasında söz konusu iddiaların Bâbürlülerin gerilemesine herhangi bir etkisinin olmadığı gibi bir iddiaya sahip değildir. Şüphesiz araştırmacılar tarafından zikredilen gerekçelerin Bâbürlülerin gerileme sürecine girmesinde etkisi olmuştur. Fakat bizim araştırmamızda dikkat çekmek istediğimiz husus, Bâbürlülerin gerileme sürecinin tek taraflı olarak Bâbürlü Hanedanlığının bizatihi yapısında mündemiç olan şartlar üzerinden yürütülmesi yerine İngilizlerin ve diğer Avrupalı güçlerin sömürge faaliyetlerinin de sürece dâhil edildiği yeni yaklaşımlara olan ihtiyacın vurgulanmasıdır. Bâbürlülerin gerileme sürecinin diyalektik bir şekilde İngiliz sömürgeciliği ile irtibatlı bir şekilde kritik edilmesinin, İngiliz sömürgeciliğinin Alt Kıta'daki tarihinin on dokuzuncu yüzyıldan önceki sürecine dair yeni perspektifler kazandırması beklenebilir.

Kaynakça/Bibliography

- Ahir, Rajiv. *A Brief History of Modern India*. New Delhi: Spectrum Books (P) Limited, 2017.
- Ali, M. Athar. *The Mughal Nobility Under Aurangzeb*. Calcutta, NewDelhi, London, Newyork. Bombay, Madras: The Department of History Aligar Muslim University Asia Publishing House, 2. Baskı., 1970.
- Arberry, A. J. *British Orientalists*. London: William Collins, 1943.
- Asif, Manan Ahmed. "How the British Convinced Hindus That Muslims Were Despots and Religious Invaders". *Scroll.in*. 16 Eylül 2017. Erişim 08 Ağustos 2024. <https://scroll.in/magazine/850787/how-the-british-convinced-hindus-that-muslims-were-despots-and-religious-invaders>
- Aydın, Ahmet. *Yavana İslam Medeniyetinin Büyük Havzası: Hint*. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2021.
- Bābūr, Zahirüddīn Muhammed. *Bābürnâme*. çev. Arat Reşit Rahmeti. 3 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1. baskı., 1970.
- Baljon, J. M. S. *The Reforms and Religious Ideas of Sir Sayyid Ahmad Khan*. Lahore: Orientela Publishers, 2. Baskı., 1958.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1946.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950.
- Bedâûnî, Abdülkâdir b. Mülûkşâh el-. *A History of India Muntakhabu-t-tawarikh(Müntehabü't-tevârih Târîh-i Bedâ'ûnî)*. çev. George S. A. Ranking. 3 Cilt. New Delhi: Atlantic Publishers, 1990.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Baskı., 2013.
- Bulut, Yücel. "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones". *İstanbul University Journal of Sociology* 3/6 (10 Şubat 2012), 71-106.
- Chandra, Satish. *Parties and Politics at the Mughal Court, 1707-1740*. New Delhi: People's Publishing House, 1972.
- Chandra, Satish. "The Jagirdari Crisis: A Fresh Look". *The Decline of The Mughal Empire*. New Delhi: Oxford University Press, 2014.
- Chatterjee, Bankim Chandra. *The Abbey Of Bliss (Anandamath)*. çev. Nares Chandra. Calcutta: T.C. Dass at The Cherry Press and Padmini Mohan Neogi, ts.
- Curtis, Michael. *Şarkiyatçılık ve İslam / Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri*. çev. Mehtap Çakır. İstanbul: Matbu, 2015.
- Dar, Bashir Ahmad. *Religious Thought of Sayyid Ahmad Khan*. Lahore: Institute of Islamic Culture, First Edition., 1957.
- Elphinstone, Mountstuart. *The History of India*. London: London : J. Murray, Second Edition., ts.
- Ensârullâh, Muhammed (ed.). "Âsârüs-Senâdîd". *Fikr-ü Nazâr Sir Seyyid Özel Sayısı* (1992), 233-237.
- Erinç, Sırrı. "Hindistan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/69-73. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Graham, George Farquhar. *The Life and Work of Syed Ahmed Khan, C.S.I*. Edinburg and London: William Blackwood, First Edition., 1885.
- Grenard, Fernand. *Asya'nın Yükselişi Ve Düşüşü*. çev. Orhan Yüksel. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1992.
- Habib, Irfan. "The Agrarian Causes of the Fall of the Mughal Empire". *The Decline of The Mughal Empire*. New Delhi: Oxford University Press, 2014.
- Habib, Irfan. *The Agrarian System of Mughal India, 1556-1707*. Aligarh: Department of History, Aligarh Muslim University, 1963.

- Hâlî, Altâf Husseyin. *Hayat-i-Javed: A Biographical Account of Sir Sayyid*. çev. K.H Qadiri - David J. Matthews. Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delhi, 2009.
- Han, Seyyid Ahmed. *An Account of The Loyal Mahomedans of India*. 1-3 Cilt. Meerut: By. J. A. Gibbons At The Mofussilite Press, 1860.
- Han, Seyyid Ahmed. *Maqâlât-ı Sir Seyyid*. ed. Muhammed İsmail Panipati. 16 Cilt. Lahor: Meclis-i-Terakkî Edeb, 1962.
- Han, Seyyid Ahmed. *Maqâlât-ı Sir Seyyid*. ed. Muhammed İsmail Panipati. 16 Cilt. Lahor: Meclis-i-Terakkî Edeb, 1965.
- Han, Seyyid Ahmed. *Sirât-ı Ferîdiyye*. Aligarh: Sir Syed Academy, 2. baskı., 2009.
- Han, Seyyid Ahmed. *The Causes of the Indian Revolt*. çev. His Two European Friends. Benares: Medical Hall Press, 1873.
- Hardy, Peter. *The Muslims of British India*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- Hodgson, Marshall G. S. *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Hodgson, Marshall G. S. *The Venture of Islam, The Gunpower Empires and Modern Times*. 3 Cilt. Chicago and London: University of Chicago Press, 1974.
- Hunter, William Wilson. *A History of British India*. London, Newyork and Bombay: Longmans, Green, and Co., 1900.
- Hunter, W.W. *The Indian Musalmans*. London: Trübner and Company, Third edition., 1876.
- İzgi, Mahmut Cihat. "Bugünün Tartışmasına Dünden Bakmak". *Gzt*. 02 Nisan 2024. Erişim 08 Ağustos 2024. <https://www.gzt.com/mecra/bugunun-tartismasina-dunden-bakmak-3487883>
- Kalkan, Salih. *Oryantalizm ve Sömürgecilik Bağlamında Modernist Dini Düşüncenin Teşekkülü - Hindistan'da Sir Seyyid Ahmed Han Örneği -*. Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Kalkan, Salih - Akoğlu, Muharrem. "Sir Seyyid Ahmed Han'ın Hadis Anlayışının Oryantalizm ve Sömürgecilik Açısından Kritiği". *Bilimname* 51 (2024), 253-286.
- Kant, Dr. Neeraj. "A Study on Decline and Fall of the Mughal Empire". *International Journal of Research* 4/14 (2017), 5559-5562.
- Kidwai, Shafey. *Sir Syed Ahmad Khan: Reason, Religion and Nation*. London and Newyork: Routledge Tylor & Francis Group, 2021.
- Kipling, Rudyard. "The White Man's Burden". *The Kipling Society*. 2021. Erişim 21 Mayıs 2024. https://www.kiplingsociety.co.uk/poem/poems_burden.htm
- Kopf, David. *British Orientalism and the Bengal Renaissance: The Dynamics of Indian Modernization, 1773-1835*. Calcutta: K. L. Mukhopadhyay, 1969.
- Kutlutürk, Cemil. *Hint Düşüncesinde İslam Algısı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1.Baskı., 2019.
- Lelyveld, David. "Sayyid Ahmad Khan and the Mughal Past". *Sir Syed Ahmad Khan Muslim Renaissance Man of India*. 153-164. New Delhi: Viva Books Private Limited, 2017.
- Leonard, Karen. "The 'Great Firm' Theory of the Decline of the Mughal Empire". *The Decline of The Mughal Empire*. New Delhi: Oxford University Press, 2014.
- Mahmood, Syed. *A History of English Education in India*. Calcutta: Baptist Mission Press, 1895.
- Marshall, P. J. (ed.). *The Writings and Speeches of Edmund Burke*. Oxford: Oxford, Clarendon Press, 1981.
- Mercan, Gamze vd. "Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye: Küresel Asgari Kurumlar Vergisi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 5/Özel Sayı (17 Aralık 2023), 106-130.
- Mill, James. *The History of British India*. London: J. Madden, 1858.
- Mill, James. *The History of British India*. ed. William Thomas. Chicago: University of Chicago Press, 1975.
- Mill, John Stuart. *Collected Works of John Stuart Mill*. ed. J. M. Robson. Toronto: University of Toronto Press, 1977.

- Muhammad, Shan. *Sir Syed Ahmad Khan a Political Biography*. Meerut: Meenakshi Prakshan, 1969.
- Muhammad, Shan. *The Aligarh Movement: A Concise Study*. Aligarh: Educational Book House, 1999.
- Muir, Sir William. *The Mohammedan Controversy and Other Indian Articles*. Edinburg: T.&T. Clark, 1897.
- Nizami, K. A. *Sayyid Ahmad Khan*. New Delhi: Publications Division, 3. baskı., 2002.
- Özcan, Azmi. “Şah Cihan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/251-252. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Özel, Taha İsmet. *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2021.
- Pakistan History Boards. *A Short History of Hind-Pakistan*. ed. Mahmud Husain. Karachi: Pakistan Historical Society, 1955.
- Pearson, M. N. “Symposium: Decline of The Mughal Empire”. *The Journal of Asian Studies* 35/2 (1976), 221-235.
- Qidwai, Sarah Ahmad. *Sir Syed (1817–1898) and Science: Popularization in Nineteenth Century India*. University of Toronto: University of Toronto, Doktora Tezi, 2021.
- Sarkar Jadunath. *Fall of The Mughal Empire*. Calcutta: M. C. Sarkar & Sons LTD., 1950.
- Sarkar Jadunath. *Fall of The Mughal Empire*. Madras, Bombay, Calcutta, New Delhi: Orient Longman LTD., Third Edition., 1971.
- Sarkar, Sir Jadu Nath. *A Short History of Aurangzib*. Calcutta: M.C. Sarkar, 1930.
- Schendel, Willem van. *A History of Bangladesh*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Smith, Vincent Arthur. *Akbar the Great Mogul, 1542-1605*. Oxford, Clarendon Press, 1917.
- Smith, Vincent Arthur. *The Oxford History of India, From the Earliest Times to the end of 1911*. Oxford: Oxford at The Clarendon Press, Second Edition., 1923.
- Sprenger, Aloys. *Das Leben Und Die Lehre Des Mohammad*. Berlin: Nicolaische Verlagsbuchhandlung, 1861.
- The Editors of Encyclopaedia. “Decline of Mughal Dynasty”. *Encyclopedia Britannica*. 23 Eylül 2020. <https://www.britannica.com/topic/Mughal-dynasty>
- Tomizawa, Kana. “Sympathy and Prejudice: Late Eighteenth-Century British ‘Orientalists’ and Their Ambiguous Attitudes towards India”. *Slavic Research Center, Hokkaido University, Comparative Studies on Regional Powers* 3/13 (2013), 133-144.
- Truschke, Audrey. *Aurangzeb The Man and The Myth*. Newyork: Penguin Books, 2017.
- Truschke, Audrey. “Hindu Milliyetçilerin Günah Keçisi: İftiraya Uğramış Bir Bâbürlü Sultanı Evrenzîb Âlemgîr”. çev. Mahmut Cihat İzgi. *Derin Tarih Özel Sayı* 20 (Ocak 2022), 2-9.
- Turnbull, Patrick. *Warren Hastings*. New English Library, 1975.
- Zaidan, Adam. “Mughal Dynasty”. *Encyclopedia Britannica*. 10 Eylül 2024. <https://www.britannica.com/topic/Mughal-dynasty>
- “Warren Hastings, Maker of British India(1935)”. *Journal of The Royal Central Asian Society* 22/3 (1935), 476-480.